

Καίτοι γ' ἡμῖν οὐ τοῦτο πρόσεστι τάγαθὸν μόνον, ὅτι πολλαπλασίονα τὴν ἐκείνου ῥοπήν τε καὶ συμμαχίαν τὸ ἀπὸ τοῦδ' ἔξομεν τοῦ Θεοῦ παραστάντος καὶ μετὰ πολλῆς ἄπανθ' ἡμῖν ἐσομένου τῆς περιουσίας, ἃ καὶ παρών, ἀλλὰ καὶ σκοποῦσιν οὐδέν, ὅτι καὶ ἄξιον θρήνου φανήσεται τῶν ἐκείνου. οὔτε γὰρ 5 ἴσα ἀντ' ἴσων, οὔδ' ὀλίγω τινὶ κρείττω χειρόνων ἠλλάξατο, εἴπερ τὰ μὲν ἀγαθὰ μόνως καὶ παντὸς ἀμιγῆ τοῦ λυποῦντος, τὰ δὲ σχεδὸν ἄκρατα καὶ μόνως ἄπαντα τάναντία· οὔθ' ὧν ἠλπίζομέν τε καὶ ἐδεδίαμεν, οὐδὲν ἀπέβη καινότερον. σύνισμεν γὰρ ἑαυτοῖς οὔθ' ἐν οὔσιν οὔτ' ἐς αἰεὶ ἐσομένοις, μᾶλλον M 55 δ' οὐδὲ καθαροῖς οὔσιν, ἀλλὰ τοσοῦτον λειπομένοις τοῦ εἶναι, ὅσον καὶ τοῦ 10 ἐν εἶναι διέσταμεν, ταύτη τοι μηδὲ μένειν ἡμῖν ἐπὶ ταύτου μηδ' ἐν ἀκαρεῖ τὰ παρόντα, ἀλλ' ἐπιρρεῖν τε καὶ ἀπορρεῖν ὁσημέραι, γενέσεών τέ τινων καὶ φθορῶν ἐπαλλήλων ἡμῖν ἰουσῶν, καὶ οὐδέποτε τὸν αὐτόν, ἀλλ' ἄλλοτε ἄλλοῖον τὸν ἄνθρωπον ποιουσῶν, ὡς τὸν αὐτόν θνήσκειν ἐκάστης ἡμέρας τὸν τελευταῖον ὑπομιμνησκόμενον θάνατον. ὧν τί τις ἐν δεινῷ θέμενος οὐκ ἂν ἀμάρτοι 15 τοῦ πρέποντος τὰ καθ' ἡμέραν γινόμενα δυσχεραίνων, καὶ ἃ οὐκ ἔνεστιν ἄλλως γενέσθαι;

Τούτοις γοῦν καὶ αὐτὸς τὸν ἑαυτοῦ λογισμὸν κατεπάδων, κουφίζων τὸ πάθος καὶ μετριωτέραν τὴν ἀλγηδόνα καθίστημι· καὶ τὴν ὑπερβολὴν κολάζω τῆς ἀθυμίας ἐπιτιμῶν τῷ παθητικῷ τῆς ψυχῆς. σὺ δ', ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ, 20 τῆς ἐκείνου πολιτείας εἰκὼν ἀκριβής, ἀγαλμα συγκροτημένον πᾶσι καλοῖς ὧν καὶ φρονήσεως ὄρος, μέτρα τε καὶ καιροὺς πένθους εἰδώς, εἴση μὲν, τίνων ὑπεροπτέον καὶ ὧν ὀλίγον ποιεῖσθαι δεῖ λόγους ἀπολομένων, τίνων δὲ ἀνθεκτέον. πιθανωτέροις τε τούτων καὶ πλείοσι χρῆση κατὰ τοῦ πάθους ἡμᾶς τε παραμυθούμενος καὶ σαυτόν, ὃ καὶ πολλοῖς ἄλλοις γινόμενος τούτων ὑφηγητής, 25 πολλὰ μὲν ἐκ τῶν γραφῶν, πολλὰ δ' ἐκ τῶν ἐκάστοτε γινομένων, πλείω δ' ἀπὸ σαυτοῦ φάρμακα τοῖς πάσχουσιν ἐπιπλάττων καὶ καταστέλλων οἰδαίνουσιν αὐτοῖς τὴν ψυχὴν καὶ τῷ ταύτης λογιζομένῳ συλλαμβανόμενος· οὐ μόνον δέ· ἀλλὰ καὶ τὰ πάντα γινόμενος ἡμῖν ἀντ' ἐκείνου, καὶ ταῖς εἰς τὸ θεῖον λιταῖς βελτιῶν καὶ γράμμασιν εὐφραίνων ἀπόντας, τίνος οὐ μᾶλλον τοῦτο δυνάμενος.

10. <Βησσαρίων>

Νομοφύλακι τῷ Εὐγενικῷ.

M 55

Ἡμεῖς μὲν ὥόμεθα σῶν μὲν σοι τὸν οἶκον εἶναι καὶ κακῶν ἀπαθῆ, εὐθυμία M 55^v δέ σε συνεῖναι τοῖς τοῦ βίου τερπνοῖς ἐφηδόμενον καὶ ὡς οὐκ ἂν παροψόμενον

2 τοῦ Θεοῦ *scripsi* τῷ Θεῷ M | 22 ἀπολομένων *scripsi* ἀπολλομένων M | 33 παροψόμενον *scripsi* παροψομένου M

Ep. 10. Adressat ist der bekannte Johannes Eugenikos, der Bruder des Markos Eugenikos. Bessarion hatte aus Konstantinopel erfahren, daß seine Kinder gestorben seien. Mit diesem Brief spricht er ihm deswegen Trost zu.

Die Antwort des Johannes Eugenikos findet sich unter dessen Briefen bei E. Legrand, Cent-dix lettres grecques de F. Filelfe. Paris 1892, p. 293 nach dem Cod. Paris.

Mohler, Kardinal Bessarion. III.

τά γ' ἐς τοὺς ἐπιτηδείους καὶ φίλους εἰκότα. ἅμα τε προσειρήκαμεν τοὺς ἐκ τῆς μεγάλης πόλεως ἦκοντας ὡς ἡμᾶς καὶ τὰς σὰς ἀπηγοῦμεν ἐπιστολάς ὡσπερ ἄλλο τι τῶν ἐκεῖθεν τοῦ παντός ἀξιον δῶρον. ἐπεὶ δ' οὐχ οἷοί τε ἤμεν εὐρεῖν, — πῶς γὰρ τά γε οὐκ ὄντα; — δέδηγμαί μὲν τὴν καρδίαν ὑποπτεύων σου τὴν σιγὴν. ἐρευνῶντι δὲ τὴν αἰτίαν οὐδεὶς εἶχεν, ὅτι καὶ φράσας ἀπαλλάξει 5 τῆς ἀπορίας, ἕως ὑπ' αὐτῶν σοι τῶν πολιτῶν καὶ μάλιστα σε εἰδόντων τὴν τε αἰτίαν δεδίδαγμαί πολλῶ πικροτέραν τῆς ὑποπτευομένης. καὶ τὰς δεινὰς ἐπυθόμην ἀγγελίας ἐκείνας, ὡς τεθναίῃ μὲν σοι τὰ φίλτατα, ἀποβάλλοις δὲ τὴν συναυλίαν τῶν τέκνων, τέκνων ἐκείνων, ἃ κἂν πολέμιος μὴ θρηνήσας ἠδέσθῃ, κἂν ἐχθρὸς τις ἠλέησεν ἀσπόνδως, κἂν ἅπαξ ἰδῶν τις τοῦ τεκόντος 10 ἐμιμήσατο τὴν στοργήν. ἐγὼ μὲν οὖν καὶ τότε εὐθύς πικρὸν ἀφῆκα τῶν ὀφθαλμῶν δάκρυον. ἦσαν γὰρ οἱ καὶ ἡμῖν ἡλικίαν τε τῶν παίδων ἐκείνην ἀπήγγειλαν καὶ μελῶν συμμετρίαν καὶ κάλλος, καὶ ὡς ἀπὸ τῆς τοῦ βίου πρώτης εὐθύς ἀνθῆς ἐδίδου τεκμαίρεσθαι τὴν ἐσομένην κατάστασιν. καὶ νῦν μετὰ τῶν ἴσων ταῦτά σοι γράφω δακρύων, τὴν τῆς σῆς ψυχῆς λογιζόμενος ἀθυμίαν, καὶ 15 ὅσαπερ εἰκὸς σε δειχθῆναι προπέμψαντα τῷ τάφῳ τὰ φίλτατα, πρὶν ἢ καθαρῶς ἐπὶ ταῖς πρώταις τῆς φύσεως ἡσθῆναι γοναῖς. καίτοι σύ γε καὶ πενθεῖν οἶδας τῇ φύσει δῆπουθεν χαριζόμενος καὶ φιλοσοφεῖν ἐπίστασαι· τό τε μέτρον ἀριστον ἐπαινεῖς πανταχοῦ· καὶ τὰς ἀρετὰς ἠδρασμένας ἐπὶ τοῦ μέσου δεδι- 20 दाγμένους, τῶν παρ' ἐκάτερα κακιῶν ἴσον ἀπέχεις τὴν βασιλικὴν βαδίζων, ὃ λέγεται.

Τόν τε θάνατον τοῖς μὲν μοχθηροῖς λύσιν κακίας, τοῖς δ' ἐναρέτως βιοῦσι καὶ παίδων, οἷς οὐ λογίζεται πονηρία, ζωῆς ἀρραβῶνα μηδέποτ' ἐπι- λειπούσης εἰδώς, θρηνήσεις μὲν ἐπὶ τοῖς ἀπελθοῦσιν, ὅσον εἰκὸς, τὴν διάζευξιν δυσχεραίνων. αὐτὸς δὲ παραμυθήσῃ σαυτόν, ὃ καὶ πολλοῖς ἄλλοις πολλὰ πολλὰ- 25 κίς συνεισενεγκῶν παραμυθίας τὰ φάρμακα. τῇ μὲν γὰρ ἐνταῦθα ζωῇ τὸν βίον ἀντιθήσεις ἐκεῖνον, πρόσω τούτου μακαριώτερον ὄντα· τῷ δ' ἀρπασθῆναι πρὸ ὥρας τὸ τὰ λυποῦντα τοῦ βίου διαφυγεῖν· τοιαῦτα δὲ τούτου τὰ πλείω, ἵνα μὴ λέγω τὰ πάντα· τῷ δὲ μὴ τοὺς πατέρας αὐτοῖς ἐφησθῆναι κατ' εὐχὰς ἀποβεβηκόσι τε καὶ ἐλπίδας καὶ παίδων γενομένοις πατράσι τὸ μηδὲ λύπης τε 30 καὶ πικρίας ἐμφορηθῆναι, ἀναξίοις τῶν γεννησαμένων ὑπάρξασιν· οὐδὲν γὰρ οὐδὲ τοῦτο ἀδύνατον. εἰ δ' ὁ χωρισμὸς σε λυπεῖ καὶ τὸ μηκέτι πατέρα τούτων

gr. 2075, und nochmals bei Sp. Lampros, Πελοποννησιακὰ καὶ Παλαιολογικὰ. Ἐν Ἀθήναις. I (1923) p. 164. Eugeniko schrieb: «Mit wel hem Tröst Du, teures Haupt, mich nach soviel Kummernis erquicktest, äßt sich nicht schildern. Wie süßen Tau hast Du es auf meine trostlose Seele ausgegossen. Es war Deine aufrichtige Liebe, aber auch Dein wohlmeinender Rat und nicht zuletzt die Anmut und Kunst Deines Schreibens.» — Daß Eugenikos auf den vorliegenden Brief Bessarions Bezug nimmt, besagt der Satz: . . . μάλλον δὲ πρὸ ἡμῶν φίλων Θεοῦ φυλαγθῆναι καὶ ἔτι περιλειπούμενα τῶν παίδων καὶ αὐξηθῆναι κατὰ τὴν ἀποδοχὴν αὐτοῦ. Außer dem offensichtlich sp ter gemachten Zusatz πρὸ τοῦ λατινισμοῦ in der Überschrift bietet auch Eugenikos' Brief keine nähere Datierung.

Überliefert ist der bisher noch ungedruckte Brief Bessarions: Venedig, Cod. Marc. gr. 533, fol. 55—56 (= M).

κληθήσεσθαι, μνησθῆναι σε δεῖ, ὡς οὐ μᾶλλον, ὢν ἀφηρέθης, λυπεῖσθαι
 χρεῶν, ἢ ὢν ἔχεις εὐφραίνεσθαι, τῷ παρασχόντι Θεῷ χάριν ὁμολογοῦντα. τὰ
 ἑαυτοῦ γάρ, οὐ τῶν ἡμετέρων οὐδὲν ἀπέλαβεν ὁ δεσπότης. πῶς γάρ; οἷς γε
 καὶ αὐτὸ τὸ ζῆν ἐξ ἐκείνου. εἰ δὲ καὶ τῶν ἀφηρημένων ἀντιδοῦναι πολλαπλα-
 5 σίῳ δυνατὸς ὁ Θεός, καὶ μάλισθ' ὅσοι μὴ μέμνηνται μικροψύχως τῶν οἰχο-
 μένων μηδ' ὡς οὐκέτ' ὄντα θρηνοῦσιν, ἱκανὸν καὶ τοῦτο ταῖς ψυχαῖς παρα-
 μύθιον. ἀλλὰ ταῦτα μὲν ταύτη.

Περὶ δὲ σοῦ πολλὰ καὶ καλὰ τῶν ἠκόντων αὐτόθι Πελοποννησίων εἰπόν-
 των καὶ ψήφοις ἀπάσαις τὰ βελτίω ψηφισαμένων, πάνυ γε ἤσθην. τήν τε
 10 γὰρ σὴν εὐδοκίμησιν οὐκ ἐλάττω τῆς ἡμετέρας εἰς ἡδονῆς λόγον ὁ τῆς φιλίας
 νόμος ἡγεῖσθαι βιάζεται. τοῖς τε περὶ σοῦ ψηφισαμένοις τὰ ὄντα συγχαίρομεν
 φίλοις τε οὔσι. καίτοι σοῦ στερομένους καὶ τῆς σῆς οὐσίας ἀγαπᾶν, οἷς
 ἕτεροι συνόντες σοὶ χαίρουσι, σκιάν ἐστὶν ἡδονῆς διώκειν καὶ εἶδωλον τῆς
 ἀληθοῦς ἀμελοῦντας. ἀλλ' ὁμῶς τούτου γε στερομένους τὰ νῦν τῆ τῶν περι-
 15 ἴσταμένων πραγμάτων ἡμᾶς τυραννίδι, τοῖς γε δευτέροις εὐφραίνοις, ταῖς
 ἀγαθαῖς περὶ σαυτοῦ φήμαις, μέχρις ἂν καὶ αὐτοὶ καθαρώτερον τῶν σῶν
 καλῶν ἀπολαύσαιμεν.

11. <Βησσαρίων>

M 56

Ματθαίῳ καὶ Ἰσιδώρῳ τοῖς ἱερομονάχοις.

20 Εἶ που πολὺ μὲν ὑμῖν πένθος, πολλὰ δ' ἐπέρρευσε τὰ δεινά, μᾶλλον δ' οὐχ
 ὑμῖν μόνον καὶ ὅσοι τῆς αὐτῆς ὑμῖν πόλεως, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ἄλλοις,
 ὅσοι γῆς οἰκοῦμεν ὀπηδήποτε ἄλλος ἐν ἄλλῃ γενόμενοι. ζῶντι δ' ἐκείνῳ
 τῷ μακαρίτῃ πατρὶ συνεμίξαμεν εἰς λόγους ἐλθόντες, τά τε ἄλλα καὶ τῆς ἀρετῆς
 αὐτοῦ καὶ σοφίας τῆς ἐν ἔργοις καὶ λόγοις ὀνάμενοι. ὅς γάρ δὴ περιῶν κοινὸν M 56^v
 25 ἦν ἀγαθὸν καὶ μεγάλη τις εὐφροσύνης ὑπόθεσις καὶ μόνον ὀρῶσιν εἰς αὐτόν.
 πῶς οὗτος οἰχόμενος ἐξ ἡμῶν οὐ βλάβης μὲν ἔσται καὶ ζημίας αἰτία μεγάλης,
 πένθους δ' ἀφορμὴ καὶ δακρύων — ἀφελόμενος ἡμῶν ἑαυτόν; ὅσοι μὲν γὰρ
 ἀδελφὸν ἢ πατέρα θρηνοῦσιν οἰχόμενον ἢ τινα τῶν ἐταίρων τε καὶ ἡλικῶν,
 οὔθ' ἑαυτοὺς οὔτοι λελήθασιν ἐνός τινος τῶν καλῶν πάντως στερόμενοι.
 30 οἷ τε παραμυθούμενοι ῥᾶστα πείθοιεν ἂν καθ' ἐνός στρατευόμενοι τοῦ λυποῦν-
 τος. ἂν δὲ τις τούτων ἀπάντων ἀθρόον αἰσθηταὶ γυμνωθεῖς, τοῦτο δὴ τὸ
 ἡμέτερον. καιρίαν μὲν ὡς οὐχ ἕτερος τὸν γε τοιοῦτον ἀνάγκη πληγῆναι· οὐκ
 ἀνασχετὰ δ' οἰομένῳ παθεῖν οὐκ ἂν τις ῥαδίως ἐπιτιμήσαι. καίτοι γ' ἡμῖν,
 τίνος μὲν οὐ πατρὸς μᾶλλον εὐνόει καὶ ἐρρύθμιζε καὶ ὑπετίθετο τὰ συνοί-
 35 σοντα, καὶ ταῖς εἰς τὸ θεῖον λιταῖς καὶ διδασκαλίαις ὁ γενναῖος συλλαμβάνων

20 Εἶ που] που M | ἐπέρρευσε] ἐπέευσσε M

Ep. 11. Der Brief bezieht sich wie Ep. 9 auf den Tod von Bessarions früherem Lehrer, des Erzbischofs von Selymbria. Die Hieromonachoi Matthaios und Isidoros waren Mitschüler Bessarions. Das Schreiben würdigt die Persönlichkeit des Verstorbenen. Trostgründe findet der Verfasser in der Hl. Schrift, aber auch bei Euripides.

Überliefert ist der bisher noch ungedruckte Brief: Venedig, Cod. Marc. gr. 533, fol. 56—57 v (= M).

ἐκεῖνος; τίνα δ' ὄρον φιλίας οὐ κατόπιν ἀφῆκε, τὴν ψυχὴν ὑπὲρ ἡμῶν δεῖσαι προέμενος ἂν ἐτοιμότατα; τίνας δ' ἀδελφοῦ στοργὴν οὐκ ἀπέκρυψεν εὖνου τῇ περὶ ἡμῶν ἀγάπη τε καὶ φιλία; οὕτω μετὰ πολλοῦ μὲν ἡμῖν τοῦ περιόντος ἦν ἅπαντα ταῦτα. οὐκ ἔλιπε δὲ στοργῆς εἶδος οὐδὲν οὐδ' εὐνοίας, ᾧ μὴ διετέλει δεξιούμενος ἅπαντας. ἀλλ' ὁ κοινὸς αὐτὸν οἷ μοι συσχὼν ἄρτι θάνατος 5 ἀθρόον ἡμᾶς πάντων ἐγύμνωσεν, ἐνὶ τούτῳ θλίψεων ἡμῖν ἐσμὸν συμφορῆσας καὶ ποικίλην τῶν ψυχῶν καταχεάμενος ἀθυμίαν.

Ἄλλ' ὧ τίς ἡμῖν ἐβάσκησε τῶν καλῶν δαίμων; τίς τὸν τοσοῦτον ἐπιβουλεύεσθαι ἐξεκένωσε πλοῦτον; τίς ἀνέτρεψε τὸν θησαυρὸν καὶ ἐσκέδασεν; εἴμαρτό μοι καὶ τὸν σὸν ἄρα θάνατον πρὸς ἄλλων καλῶν γενναίων ἰδεῖν, 10 ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ, κανὼν ἀρετῆς, μιμητὰ Θεοῦ καὶ τῶν θεῶν, εἰκὼν τάγαθοῦ καὶ τύπος ἀκριβῆς τῶν ἀρίστων· μᾶλλον δ' ἐν ὑπερορίᾳ πυθέσθαι, μὴδὲ ῥημάτων σου τῶν ὑστάτων ἠξιωμένον, μὴδ' εὐλογίας τυχόντα τῆς ἐξ ὀσίου καὶ εὐχῶν τῶν πολλὰ δυναμένων, ὥστ' ἐπ' ἐμαυτοῦ μὲν πενθεῖν ἀναγκάζεσθαι καὶ δακρύοις ἐκτῆκεσθαι, τοῖς δὲ κατ' ἴχνος ἐπομένοις σοι 15 τέκνοις, ἐμοὶ δὲ πατράσιν, λόγους συλλέγειν παραμυθίας καὶ ἐπαντλεῖν αὐτοῖς οἰδαίνουσαν τῇ συμφορᾷ τὴν ψυχὴν καὶ καταστέλλειν τὸ πάθος, οὐς ἄλλον σαυτὸν ἀντικρυς ἡμῖν καταλελοιπῶς καὶ τῷ βίῳ πάνθ' ἡμῖν ἐσομένους ὅσαπερ σύ, σὲ μορφωθέντας καὶ τὸν Χριστὸν καὶ τὸ κείνου ταῖς σαῖς τέχναις εἶδος ἐντετηκῶς φέροντας. ὅσα γ' ἐλύπησας μεταστάς, τί τίς ἂν λέγοι; 20

M 57 Καίτοι γ', ὧ ἄνδρες ἱεροὶ καὶ σεβάσμιοι, οὐκ οἶδα, πότερον ὑμῖν ἐμὲ μᾶλλον, ἢ ὑμᾶς ἐμοὶ δεῖν ἐπιπλάττειν. κρινεῖτε τὰ φάρμακα· λύπης μὲν γὰρ εἵνεκα καὶ ζημίας καὶ τοῦ τὴν ψυχὴν σφόδρα δειχθῆναι καὶ δέξασθαι γε καιρίαν οὐδ' αὐτοὶ φαίητ' ἂν ἔλαττον ἐμὲ σχεῖν, κοινοῦ πατρὸς καὶ κοινῆς ὠφελείας ὄντος ἐκείνου τοῦ θαυμαστοῦ, ἐμοῦ τε τῶν ἄλλων αὐτοῦ τέκνων 25 ὅσα γε τὰ πρὸς τὴν ἐς αὐτὸν πίστιν καὶ εὐνοίαν οὐδὲν διαφέροντος, ἢ ὅσον οὐχ ὑπὸ μίαν ἐνεμόμεθα μάνδραν, τοῦ αὐτοῦ ποιμένος ὁμῶς ἐπιστατούντος, ταῦτῳ τε καλαύροπι νουθετούμενοι καὶ τῇ αὐτῇ κηλούμενοι σύριγγι παιδεύσεως δὲ καὶ ψυχῆς γενναιότητος καὶ τοῦ διαφέρειν εἰδέναι γενναίως τὰ ἐπιόντα καὶ νουθετεῖν ἄλλους, τίς οὕτω μαινόμενος, ὡς μὴ τῶν πρωτείων 30 ὑμῖν ἐτοίμως παραχωρεῖν;

Εἰ δὴ ταῦτό μὲν ἡμῖν πάθος, ὑμῶν δὲ τὸ φέρειν δύνασθαι καὶ διδάσκειν, ὑμεῖς ἂν εἴητε δίκαιοι τὸν ὑπὲρ τούτου λόγον ἀναλαβόμενοι ἡμᾶς τε παραμυθεῖσθαι καὶ ἑαυτούς, οὐ λέγοντες μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἔργοις πολλῶν πρότερον ὑφηγούμενοι. ὅς μόνος πιθανώτατος τρόπος διδασκαλίας καὶ τὰ 35 πλεῖστα δυναμένη παράκλησις. τό τε γὰρ μὴδὲν φανῆναι κενὸν ὑπὸ τὸν ἥλιον, μήτε τι γεγονέναι, ὃ μὴ γενήσεται, καὶ μὴ γενήσεσθαι, ὃ μὴ γεγνηται, τὰ Σολομώντεια δὴ ταῦτα φιλοσοφήματα συλλήψεται τῆς διδασκαλίας ὑμῖν καὶ πείσει τοὺς ἄλλους μακροθυμεῖν, ὡς οὐκ αὐτοὺς οὐ πρώτους, οὐ μόνους ἀποβαλομένους θανάτῳ τὸν πατέρα τε καὶ διδάσκαλον. τὸ γὰρ μετὰ 40 πολλῶν μὲν καὶ καλῶν ἄλλων τοῦτο παθεῖν, μετὰ πλείστους δ' ἑτέρους, καὶ ὅσους οὐδὲ ῥάδιον ἀριθμεῖν, οὐκ ἀσθενὲς ταῖς ψυχαῖς φάρμακον. τό τε βροτὸν γεννητὸν γυναικὸς ὀλιγόβιον εἶναι, καὶ παλαιστὰς τὰς ἡμέρας ἡμῖν,

καὶ ἥρινόν ἀνθος καὶ χόρτον τὸν ἄνθρωπον ἱκανὸν εἰς παράκλησιν. τό γε μὴν τὸν ἀπαξ γεννώμενον καὶ τεθνάναι ἀνάγκη. πόσῃ ἀνάγκῃ ἐποίσει φιλοσοφεῖν καὶ τὸ μέτρον κἀνταῦθα τιμᾶν οὐκ ἐκφερομένους τοῦ πρέποντος; τὸ γὰρ τὰ ὑπερφυῆ ζητεῖν καὶ ἀδύνατα μὴ οὐχ ἡμέτερον καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς ὅλως ἦ.

Εἰ δὲ καὶ τὸ Εὐριπίδειον ἐκεῖνο τιμᾶς καὶ θαυμάζεις ὡς ἀληθείας ἐχόμενον, ὧ τούς γεννωμένους ἀποκλειομένους, τούς οἰχομένους δεῖν φησι μακαρίζειν καὶ μετ' εὐφημίας τῷ τάφῳ προπέμπειν ὡς μεγίστων ἀπαλλαγέντας κακῶν, εἴ τις οὐ μεγίστων ἀπήλλακται κακῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ μεγίστων
 10 προσαπήλαυσεν ἀγαθῶν, ἔγγιστα γενόμενος τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἐκείνου τρανώς ἀπολελαυκῶς θεωρίας, ἀπαντὸς μᾶλλον ἐπὶ τοῦ θείου τούτου καὶ μακαρίτου M 57^v πατρὸς ἔστιν ἐλπίζειν, πῶς οὐ θείαν τινὰ τῷ τοιούτῳ χρή ζητοῦντας τιμῆν, τῷ μὲν ὡς ἥρωι καὶ τινὶ τῶν ὑπεραναβεβηκότων τὸν ἄνθρωπον καθαγίζειν καὶ εὐχεσθαι, σφᾶς δ' αὐτοὺς πρὸς τὸν ἐκείνου ζῆλον ἰθύνοντας, ἐνὸς τούτου
 15 φροντίζειν, τῆς ἀρετῆς τε καὶ τοῦ βελτίονος; ἄνδρα γὰρ δὴ μὴ μόνον οὐ τεθνεῶτα, ἀλλὰ καὶ νῦν μάλιστα τὴν ἀψευδῆ βιοῦντα ζωὴν πῶς συγχωρήσετε πενθεῖν τε καὶ ἀποδύρεσθαι, εἴ μὴ μέχρι τῶν ὀρωμένων ὀριοῦμεν τὰ ἀγαθὰ καὶ ὑπὲρ ταῦτα νομιμοῦμεν ὅλως εἶναι μηδέν; ἐγὼ δὲ κάκεῖνο ἐνεθυμήθην, ὡς οὐκ ἂν ὄντος δεινοῦ τοῦ θανάτου, μᾶλλον δ' οὐκ ἂν, εἴ μὴ μέγιστον ἦν
 20 ἀγαθόν, ὃ γενναῖος ἐκεῖνος ἀνὴρ καὶ πρὸ τῆς λύσεως λελυῆσθαι ἐπέιγετο καὶ μετῆει βίον ἐν σώματι ἄυλον τοῦ σωματικοῦ βάρους ἀποζευγνύμενος ὡς ἐνὸν καὶ τῷ σαρκικῷ δυσχεραίνων δεσμῷ καὶ τῆς ὕλης ἀνάγων τὸν νοῦν καὶ τούτῳ ζῶν μόνῳ καὶ τῷ καθαρῷ Θεῷ συγγινόμενος. εἰ δ' ἀγαθὸν ἢ θανάτου μελέτη καὶ μέρος εὐδαιμονίας, καὶ οὐκ ἔστι καθαρᾶς ἀπολαύειν
 25 φρονήσεως μὴ διαζευγνυμένους ὡς ἐνὸν τοῦ συντρόφου φορτίου, τὸ παντάπασιν ἀποθέσθαι τὸν χοῦν— πῶς οὐ ζηλωτὸν καὶ μακάριον ὄν;— μεγάλην ὑμῖν παρέξει ῥοπήν, φιλοσοφεῖν ἐπὶ τοῖς οἰχομένοις διδάσκουσι καὶ μέτρα πένθους ὀρίζουσι. καίτοι τί ταῦτα μηκύνω ὡς δὴ τι κατασκευάζων; ἔξεστιν ὑμῖν βουλομένοις πολλὰ μὲν ἀπὸ σφῶν αὐτῶν πορισαμένους καὶ ἥς συνελέξατε πείρας καὶ
 30 γνώσεως, πλείω δ' ἀπὸ τοῦ θείου τῶν γραφῶν ἀρυσασμένους θησαυροῦ καὶ καλλίω τῶν τε οἰκείων ἀποσκεδάσαι τὸ πάθος ψυχῶν καὶ ἡμῖν ἐπαμῦναι παραμυθίας ἐπιπλασασμένους τὰ φάρμακα, ὑμῖν μετ' ἐκεῖνον ἀντ' ἐκείνου τὰ πάντα πλουτοῦσι, τὰ τ' ἐς Θεόν, τὰ τ' ἐς ἀνθρώπους.

12. <Βησσαρίων>

Τῷ μεγαλοπρεπεστάτῳ καὶ λαμπροτάτῳ Κυρίῳ

M 58^v

Ἰωάννη Λάσκαρι τῷ Λεοντάρῃ.

Βησσαρίων, εἰ καὶ μὴ κατ' ἀξίαν, χάριτι δ' οὖν ὅμως εἰς ἱερομονάχους τελῶν τῷ περιφανεστάτῳ καὶ πάντων ἀγαθῶν πλήρει καὶ ποθεινοτάτῳ κυρίῳ μοι Ἰωάννη Λάσκαρι τῷ Λεοντάρῃ χαίρειν.

20 ἐπέιγετο scripsi ἠπέιγετο M | 36 in marg. Ἐπιστολή

Ep. 12. Widmungsschreiben Bessarions an Johannes Laskaris aus Leon-
 tation zu einer katechetischen Schrift für dessen Sohn Demetrios. Diese bisher noch

Εἰ πάνυ πολὺν χρόνον ἐσκόπεις, ὅπως ἂν ἄριστα τε συνείποις σαυτῷ κάμῃ δείξαις ἀληθεύοντα τὰς κατὰ σοῦ εὐφημίας, οὐκ ἂν οἴμαί σε τοῦτο σχεῖν ἄλλως ποιῆσαι, ἢ τῷ σῷ καὶ μετὰ σέ καταλιπεῖν υἱεῖ κανόνα τοῦ βίου θελήσαντα τὰς σὰς φωνὰς ταύτας καὶ ἱεράς ὑποθήκας. εἶπερ γὰρ κατὰ τὸ τοῦ σωτῆρος λόγιον ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας 5 αὐτοῦ προφέρει τὸ ἀγαθόν, πῶς οὐχὶ κατηγορήσει σου τὴν ἔνδον διάθεσιν τῆς ψυχῆς; ταυτί σου τὰ ῥήματα καὶ τῶν λόγων ἢ χάρις. ὁ γὰρ ἑτέρῳ καὶ τούτῳ τῶν μάλιστα φιλουμένων ὑποτιθέμενος, ἅττ' ἂν οἴηται συνοίσειν αὐτῷ, πρῶτος πάντως αὐτὸς φθάσας ἔργοις ἔγνω καὶ πείρα τὸ κεῖθεν ὅσον τι πέφυκεν ὄφελος. θεῖον οὖν χρῆμα τῷ ὄντι ἢ ἀρετῇ πρὸς τῷ ἄριστον εἶναι 10 καὶ τέλειον καὶ πολύκοινον οὔσα. ἰδοὺ γάρ, καὶ πρὸς ἄλλους-διὰ σοῦ μεταδίδονται, καὶ πᾶσιν ἔξεστι πάντως, οὐ τῷ παιδί μόνον, ἐντυχοῦσι τῷ γράμματι τῷδε πολλὴν ἐντεῦθεν καρπώσεσθαι τὴν ὠφέλειαν. οὐ δὲ ταῦτα βεβουλημένον καὶ οὕτω κοινὸν ἀγαθὸν πᾶσι προθεῖναι θελήσαντα ἑτέροις ἔδει τὰ κατὰ σκοπὸν ἀναθεῖναι καὶ πρὸς τὴν τῶν σῶν νοημάτων ἀπαγγελίαν ἐναγα- 15 γεῖν, οἱ ταῦτά τε μὴδὲν παραλιπόντες ἐτίθεσαν ἂν καὶ τὰ παρ' ἑαυτῶν προσετίθεσαν.

Νῦν δ' ἡμῖν ἐπιτάξας τὸ ἔργον, οὐδὲν τι προὔργου πεποίηκας. ἐγὼ γὰρ τοῦτο μὲν τὴν ἀξίωσιν αἰδεσθεῖς, τοῦτο δὲ τὸ τοῦ πράγματος εὐλογον, ὑπέ- 20 θηκα μὲν ἑμαυτὸν τῷ περὶ ταῦτα ἀγῶνι, πολλὴν δ' ὁμῶς ἀμαθίαν ἐν ἑμαυτῷ περιφέρων· οὐχ ὅπως γε προσεξεῦρον τοῖς παρὰ σοῦ μοι ῥηθεῖσιν, ἀλλὰ κάκεινων ἐπιλέλησμαι δήπου τὰ πλείω. ἀλλὰ χρηστὸς αὐτὸς ὢν καὶ πολλάκις ἡμῖν ἐπὶ πολλοῖς συγγνώμων γενόμενος συγγνώσῃ πάντως καὶ νῦν ἐπὶ τούτοις, 59 καὶ μάλιστα εἰδώς, ὡς οὐδὲν τῶν ἐς δύναμιν ἡμετέραν παρῶπται. τάχα δὲ καὶ προσειδήσεις ἡμῖν χάριν, ὅτι δὴ σοι μὴ τὰ καθ' αὐτοὺς ὑπολογισάμενοι 25 τὴν γλῶτταν προθύμως ἐχρήσαμεν διηρμηνευκότες σου ταυτί τὰ νοήματα καὶ γραφῇ παραδόντες. τὴν δὲ αἰτίαν τῷ πρὸς τὸν χρηστὸν Δημήτριον φίλτρῳ τιθέμενός τις οὐκ ἂν ἀμάρτοι. ὃν ὅσα καὶ ἡμεῖς στέργομεν, αὐτὸς οἶδας οὐ πολὺ πάντως ἔλαττον αὐτοῦ τοῦ γεννησαμένου.

Δέχου τοίνυν τὸν λόγον εἰργασμένον ἡμῖν, ὡς ἐνῆν, μείω μὲν ἤπερ αὐτὸς 30 ἐβούλου, τὰ αὐτὰ δὲ ἴσως δυνάμενον. ὃν δὴ δοκιμάσαντες ἐν κεφαλαίοις τισὶ διελέσθαι, τὸν κε' παρειλήφαμεν ἀριθμόν, τό τε διττὸν τετιμηκότες τῶν τοῦ σωτῆρος φοιτητῶν μέτρον καὶ σύμβολον ὡσπερ τῆς Ἰησοῦ θεότητος ἐπιθέντες αὐτῷ τὴν μονάδα, ἀρχὴν οὔσαν παντὸς ἀριθμοῦ καὶ αἰτίαν, ὡς ἐκείνη τῶν ὄντων ἀπάντων· ἔτι δὲ καὶ ἄλλο τι διδόντες νοεῖν. αὐτὸς μὲν γὰρ 35

6 αὐτοῦ] αὐτοῦ M | 20 ἑμαυτῷ scripsi ἑαυτῷ M | 33 τῆς Ἰησοῦ θεότητος M in marg.

ungedruckte Schrift, Κάνων τοῦ βίου, gibt in 25 Kapiteln eine Darstellung der Glaubens- und Sittenlehre und ist wohl als erster Versuch Bessarions auf dem Gebiet der theologischen Schriftstellerei zu betrachten. Die Anregung dazu ging, wie die Widmung besagt, auf Johannes Laskaris zurück.

Die bisher noch ungedruckte Widmung ist überliefert: Venedig, Cod. Marc gr. 533, fol. 58 v—59 (= M), der Κάνων τοῦ βίου ebenda fol. 59—106.

ἅπας ὁ κε' τετράγωνος ὢν καὶ κυκλικὸς ἐπ' ἀσφαλοῦς τε στήσει τὸν παῖδα ἐρείσας καὶ πάντως ἀμετακίνητον αὐτὸν τῶν καλλίων ἐργάσεται. τοιοῦτον γὰρ τὸ τετράγωνον καὶ πρὸς τὴν πάντων τῶν ὄντων αἰτίαν, ὅς ἐστιν ὁ Θεός, αὐτὸν ἐπιστρέψας ἐνώσει μετὰ τοῦ κρείττονος. τοῦτο δὴ τὸ τοῦ κύκλου 5 τῆ κείνου πείθων θεωρία προσασχολεῖσθαι, διαιρούμενος δ' αὖθις τρίγωνόν τε καὶ τετράγωνον ἅμα καὶ ἐξάγωνον δείκνυσσι σχῆμα. τρίγωνος μὲν γὰρ ὁ τρία καὶ ὁ ἐξ ἅμα. ὁ δ' αὐτὸς καὶ πρῶτος ἐξάγωνος καὶ τέλειος μόνος τῶν ἐντὸς τῆς δεκάδος. ὁ δ' αὖ δέκα ἐξ τετραγώνω ὀρίζεται σχήματι.

Σὺν Θεῷ τοίνυν τῆ τῶν ἀρετῶν τετρακτύϊ περιφραχθεὶς καὶ τὸ μόνιμον 10 καὶ ἀσφαλές ἐν αὐταῖς σχῶν πᾶσάν τε ὑπεραναβάς τὴν ἐξαδικὴν τῆς παρούσης διακοσμήσεως περιγραφὴν καὶ πρὸς τὴν εὐσεβῆ τῆς θείας τριάδος πεφθακῶς γνῶσιν, ἐκεῖθεν αἰεὶ ἐλλαμπόμενος τῆς ἄκρας ἐπιλήψεται τελειότητος ὁ πρὸς ὄν ἢ παραίνεσις. γένοιτο δὲ ταῦτά τε ἀποβῆναι καὶ τοὺς ἐντεῦθεν μισθοὺς ἀπολήψεσθαι, σὲ μὲν μάλιστα πάντων, οὐ μὴν δ' ἄλλὰ καὶ ἡμᾶς ὑπουργήσαν- 15 τὰς σου προθύμως τῆ βουλήσει καὶ τῷ σκοπῷ πάντως ἀγαθῷ καὶ κατὰ Θεὸν πεφυκότι.

13. Βησσαρίων Καρδινάλιος

M 268

Κωνσταντίνῳ Παλαιολόγῳ χαίρειν.

Τρίτην ταύτην ἐπιστέλλων σοι, κράτιστε δέσποτα, μετὰ τὸ τὸν ἰσθμὸν 1. 20 τειχισθῆναι, οὐκ ἀπεικὸς οἶμαι ποιεῖν πολλάκις περὶ τῶν αὐτῶν γράφων.

Ep. 13. Dem vorliegenden Brief Bessarions waren zwei andere Briefe an Konstantin Palaiologos vorausgegangen, die die gleichen oder ähnliche Fragen zum Gegenstand hatten, uns aber nicht erhalten sind. Das besagt der Eingang: Τρίτην ταύτην ἐπιστέλλων σοι, κράτιστε δέσποτα, μετὰ τὸν ἰσθμὸν τειχισθῆναι, οὐκ ἀπεικὸς οἶμαι πολλάκις περὶ τῶν αὐτῶν γράφων. In seinem Umfang war das Schreiben nahezu zu einer Denkschrift angewachsen. Der Briefschreiber bemerkt selber: Ταῦτα μακρότερα μὲν ἢ κατ' ἐπιστολὴν εἶρηται . . . (v. 15). Bessarion, ebensosehr als hervorragender Kenner der Verhältnisse im Peloponnes wie als glühender Patriot, entwickelt hier gegenüber dem Fürsten seine weitschauenden Pläne, die seine staatsmännische Begabung zeigen. Nachdem die Befestigungswerke am Isthmos von Korinth (Sp. Lampros, Τὰ τεῖχη τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου κατὰ τοὺς μ. σους αἰῶνα. Νέος Ἑλληνισμὸς II [1905] 435—489), die 1423 von Turchanos zerstört worden waren (Sp. Lampros, l. c. 469), wieder hergestellt sind, ist für ihre dauernde Verteidigung zu sorgen. Es sind Städte anzulegen, zu deren Besiedlung die heutige Bevölkerung wohl geeignet ist. Dafür müssen sie ausgebildet werden. In Konstantins Hand liege hiermit die Aufgabe, der Befreier Europas zu werden. Weiter gibt er Richtlinien für die Hebung der Volkswohlfahrt. Dafür sind auch Mittel aufzuwenden. Wenn früher die Lateiner die griechische Bildung übernommen haben, dann muß diese wieder zu den Griechen zurückgebracht werden. Das einheimische Gewerbe, wie die Seidenindustrie, die Ausbeutung der Naturschätze des Landes ist zu fördern. Seinem Wissen nach findet sich in der Nähe des antiken S ar.a und am Eurotas Eisenerz, das gefördert und verarbeitet werden muß. Ebenso ist Holz zu gewinnen und der Schiffsbau zu pflegen. Neben der Beschäftigung des Volkes dient das in erster Linie zur Abwehr des Feindes. Zur Erlernung der notwendigen Kenntnisse sind jüngere Leute nach Italien zu schicken, um nachher in der Heimat als Meister tätig zu werden.

οὕτω με τό τε τοῦ πράγματος μέγεθος, ἢ τε τῆς ψυχῆς ἄρρητος ἡδονή, ἢν τῆς ἀληθείας μοι μαρτυρούσης, ὡς ἐπ' οὐδενὶ τῶν ἐκ παιδὸς συμβάντων μοι καταθυμίων διηνεκῆ τε καὶ ἀκμάζουσιν ἐπὶ τοῦτον ἤδη χρόνον ἔσχον, κινουῖσι καὶ μὴ βουλόμενον γράμμασιν ἐκφαίνειν τὸ πάθος.

2. Χαίρων τοίνυν αὐτὸς καὶ πόσῃν οἶμαι καρπούμενος εὐφροσύνην, ὃ πάλαι ὅ ποτ' ἐπόθουν καὶ ποθῶν ἰδεῖν ἐπεθύμουν, τετελεσμένον ὄρων οὐχ ἡκιστα, σοὶ καὶ τῷ γένει συγχαίρω καὶ πᾶσιν ὅλως τοῖς Ἕλλησι, πρότερον μὲν οὐ ψυχᾶς μόνον, ἀλλ' οἶον καὶ αὐτὴν τῶν σωμάτων ἀνακειμένοις τὴν ῥώμην καὶ συγκαταπεπτωκόσιν αὐτῷ τῷ ἰσθμῷ, νῦν δ' ἐγερθέντος διὰ σοῦ καὶ αὐτοῖς τὴν τε ἀνδρείαν τὴν τε ῥώμην συναναστησομένοις, τά τε ἐκτὸς πάντα καὶ 10 τὴν ἐν τούτοις εὐδαιμονίαν, εἰρήσθω δὲ σὺν Θεῷ, σοῦ ἡγουμένου ἀποληψομένοις. σοὶ δ' ὅτι τὰς κοινὰς ἐλπίδας οὐκ ἔψευσας, μᾶλλον δ' ὅτι καὶ πολλῶν αὐτὰς ὑπερεβάλου, τῷ μέτρῳ συγχαίρων, πολλὰ ἐκ Θεοῦ εὐχομαι ἀγαθὰ καὶ μακρὰν ἐπὶ πᾶσι ζωὴν, ἧς τὰ μακρὰ ἡμῶν καὶ πολυετῆ ὥστε ἀναστῆναι δέονται πτώματα, σὺ γὰρ σφόδρα καὶ πρὶν ἐπεθύμεις ἡρωικᾶ ἐπιδείξασθαι 15 ἔργα, καὶ νῦν ἅμα τε ἀφορμῆς καὶ δυνάμεως ἐπελάβου καὶ πρὸς ἔργα ἐχώρησας, θεμέλιον οὐκ ἀγενὲς τοῖς μέλλουσι προκαταβαλλόμενος πράγμασι. σοῦ τὴν ψυχὴν οἶδα πόσος ἀναφλέγει ζῆλος τῶν παλαιῶν ἐκείνων ἀνδρῶν, καὶ μικρᾶς ἀφορμῆς μεγάλα διαπράξασθαι δυνηθέντων. οὐκ ἀγνοῶ, οἷα καθ' ἐκάστην λογίζῃ, οἷα ἐπιθυμεῖς, οἷα διανοῆ. ἀ τῷ νῶ συλλαμβάνεις καὶ ὥστε εἰς τέλος 20 ἐξενεγκεῖν πάντα μηχανᾶ τῶν τρόπων. οὐκ ἀμφιβάλλω παραστήσεσθαι σοὶ τὸν Θεὸν σύμμαχον, ἐπόπτην, συνεργόν τε καὶ βοηθόν. ἐκεῖνός τε γὰρ φιλόανθρωπος καὶ φιλάρετος. σὺ τε ἄξιος ὑπηρέτης ἐκείνου, πολὺν τῶν ἀρετῶν ποιούμενος λόγον. ὦν ἄθλα οὐ τὰ μέλλοντα μόνον, ἀλλ' ἤδη καὶ τὰ παρόντα προὔθηκεν εἰς τὸ μέσον, οὐ κακίας, οὐδ' ἀμελείας τε καὶ ῥαστώνης, οἷς ἐπὶ πολὺν 25 συνεχόμενοι χρόνον οὐκ ἀπεικόντως αὐτοὶ τε ἀπολώλαμεν καὶ τὰ ἡμέτερα ἀπωλέσαμεν. ἀλλὰ νῦν τὴν ἐναντίαν σοῦ ἡγουμένου τε καὶ ὑποδεικνύντος ἰόντες, τοῖς ἐναντίοις τε καὶ πάντως ἀγαθοῖς ἐντευξόμεθα.

3. Ταῦτά με εὐφραίνει. ταῦτα ἐν ἀρρήτῳ ἡδονῇ κατέχει. ταῦτά μοι γλυκυθυμίαν ἀδιάκοπον ἐμποιεῖ. ὦν τὰ μὲν ἤδη γεγενημένα, τὰ δ' ὡς ἐψόμενα 30 τῷ φανταστικῷ τῆς ψυχῆς ὀφθαλμῷ οὐ στοχάζομαι μόνον, ἀλλ' οἶον ἤδη ὄρω.

1 τε M] L om. | 13 ὑπερεβάλου] ὑπερεβάλλου M | 17 θεμέλιον M corr. ex θεμέλια | ἀγενὲς] ἀγεννὲς M | προκαταβαλλόμενος M] προκαταβαλόμενος L corr.

Der Brief ist undatiert überliefert. Wie Lampros nachweist, waren die neuen Befestigungen am Isthmos 1443 fertiggestellt. 1446 erfolgte der neue Einbruch des Sultans Murat. Somit schrieb Bessarion zwischen 1443 und 1446, also aus seinem Aufenthalt in Rom unter Eugen IV (Sp. Lampros, Νέος Ἑλληνομνήμων III [1906] 28 sq.)

Überliefert ist der Brief: Venedig, Bibl. Marc. Cod. gr. 533, fol. 268—271 v (= M), in nicht leicht lesbarer, winzig kleiner Schrift. Erstmalige Ausgabe von Sp. Lampros: Νέος Ἑλληνομνήμων. Ἐν Ἀθήναις. III (1906) 12—27 (= L). Einen Ausschnitt davon (n. 2—n. 4 Mitte, χαίρων . . . τῇ ἀπουσίᾳ) hatte Lampros bereits II (1905) 477 ff. veröffentlicht.

Τειχίσας μὲν οὖν τὸν ἰσθμὸν, βασιλικώτατε ἄνερ, ἄριστα καὶ ἀξίως 4.
 σαυτοῦ ἐβουλεύσω. μὴ μέχρι δὲ τούτου διανοηθεὶς στήναι, ἀλλὰ προσέτι καὶ
 πόλιν ἐκεῖσε ἰδρύσασθαι, ἔτι μᾶλλον ἀξία θαύματος ἐλογίσω. καὶ γὰρ ἄνευ
 μὲν φυλάκων, οὐδὲν ἂν ποτε δυνηθεῖεν μόνα τὰ τείχη. φύλακες δὲ ἄνευ παρα-
 5 κειμένης πόλεως τε καὶ πολιτείας οὐτ' ἂν ἱκανοί, οὐτ' ἂν μόνιμοί τε καὶ
 βέβαιοι εἴεν. οὐτ' ἂν ἐν ἅπασι καὶ τοῖς ἀναγκαίοις καιροῖς δύναιντ' ἂν ἐκ M 268^v
 τῶν προχείρου παρεῖναι. καὶ τούτου μάρτυς ὁ χρόνος καὶ τὰ προλάβοντα
 παθήματα. ὅθεν εἰ μὲν γέγονεν εἴτε καὶ γίνεται, ταῦτα γίνεται, ἅπερ ἔδει
 γενέσθαι. εἰ δ' οὐπω καὶ νῦν ἀρχὴν ἔλαβε, καλῶς ἂν ἔχοι καὶ ἀρξασθαι καὶ
 10 τελέσαι, μᾶλλον δὲ γε καὶ ἀναγκαίως, καὶ οὐ χωρὶς οὐκ ἂν ποτε σχοίη καλῶς,
 οὐδ' ἂν ἔργον τετελεσμένον ῥηθεῖη. καίτοι καὶ τούτου γεγενημένου, εἰ μὴ
 καὶ τὰ βασίλεια ἐκεῖ ἰδρυθεῖη καὶ προκαθημένη τῶν ἄλλων γένοιτο πόλις,
 οὐκ ἂν δυνηθεῖη τοσοῦτον. τῶν γὰρ ἐντὸς τῆς Πελοποννήσου σὺν Θεῷ μηδὲν
 δεδιότων, περὶ τὸν ἰσθμὸν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δεῖ τὸν ἄρχοντα ἐγχρονίζειν, τὰ
 15 μὲν ἐπικουρήσοντα τοῖς ἰδίοις, εἴ τις ἐπέλθοι τῶν πολεμίων, τὰ δ' ἐκδρα-
 μούμενον ἐν ταῖς προσήκουσι χρόνοις κατὰ τῶν παρακειμένων ἐχθρῶν καὶ
 μὴ τοὺς καιροὺς ἀπολλύντα τῇ ἀπουσίᾳ. ἐλπίς μὲν γὰρ ἐστὶ σὺν Θεῷ τῷ τε
 διὰ θαλάσσης τῷ τε πεζικῷ ὑμῶν τε καὶ τῶν ἄλλων Χριστιανῶν στρατῶ,
 οἳ πάντες τανῦν ὡσπερ ἐξ ἑνὸς θείου συνθήματος κατὰ τῶν ἀσεβῶν ἐκινήθησαν,
 20 τελέως αὐτοὺς τῆς Εὐρώπης ἀπελαθῆναι καὶ ἡμᾶς ἐν παντελεῖ ἔσεσθαι ἐλευθερία
 μηδὲν δεδιότας, μήτε τοσαύτης φυλακῆς δεομένους. ἐκεῖνα μέντοι βουλεύεσθαι
 καὶ προκαταλαμβάνειν ἀνάγκη, ἃ καὶ ἀποτυχοῦσιν, ὅπερ ἀπείη, συνοίσει τε
 ἐν τῷ μέλλοντι καὶ τὰ γοῦν ὄντα σῶα διατηρήσει, ἄλλως τε καὶ τῶν νῦν
 ἐχθρῶν ἀποικισθέντων, οὐκ ἀνέλπιστον ὡς ἄλλους ἴσως ἔξομεν ὁμοροῦντας,
 25 ἀνθρώπους πάντως ὄντας καὶ τοῖς ἀνθρωπίνους πάθεσιν ὑποκειμένους, ἀφ' ὧν
 φυλάττεσθαι καὶ τὰς ἐκείνων προκαταλαμβάνειν ἐπιχειρήσεις, νοῦν ἂν εἴη
 ἐχόντων ἀνθρώπων.

Οὐ μικρὰ συμβαλεῖται πρὸς δύναμιν καὶ τὰς μελλούσας ἐλπίδας ἡμῶν, 5.
 τοὺς τε ἐθέλοντας ὀθενοῦν τῶν ἔξω χώρων τὴν ἐν Πελοποννήσῳ οἴκησιν
 30 αἴρουμένους ἄσμενος ὑποδέξασθαι, ἀσυλίας ἱερὸν ἀνεωγότας αὐτοῖς, αὐτόν τε
 νόμῳ πολέμου ὡς πλείστων τε σπεύδειν κρατῆσαι καὶ τοὺς κεκρατημένους οὐχ
 ὡς δούλους, ἀλλ' ἐπὶ τοῖς ἴσοις τοῖς ἄλλοις Πελοποννησίοις ἐς αὐτὴν ἀχθῆναι
 τὴν Πελοπόννησον, καὶ ταῦτα ὡς ἂν τάχιστα διαπραχθῆναι καὶ πρὸ τοῦ τοὺς
 νῦν ἀμειφθῆναι τῆς Εὐρώπης δεσπότας. ἐβουλόμην μὲν γὰρ ἂν εἶναι πολλα-
 35 πλασίῳ τῆς τε νῦν οὔσης δυνάμεως ἐν Πελοποννήσῳ, ἣν τε ἡ φήμη φησὶ
 κάγω οὐκ ἄνευ λόγου πρὸς τοὺς πυνθανομένους διῖσχυρίζομαι. οἶδα μέντοι
 καὶ τὴν ποσότητα καὶ τὴν ποιότητα πάντως οὐκ ἀγνοῶ, κἀντεῦθεν ὡς τὰ
 μάλιστα τοῖς ἡμετέροις συνοίσουσιν πράγμασιν τὴν ἔξω παρακειμένην δύναμιν
 ἡμετέραν γενέσθαι, καὶ βούλομαί τε καὶ εὐχομαι. οὐ καὶ σὲ μέγιστον λόγους

12 [ἰδρυθεῖη] ἰδρυθηεῖη M | 24 ἀποικισθέντων *correxi sec. L*] ἀποικισθέντων M |
 29 ἐθέλοντας] ἐθέλοντας L | 30 ἄσμενος M ἄσμενον L | ἀνεωγότας] ἀνεωγότας L |
 35 οὔσης δυνάμεως L *trp. post* Πελοποννήσῳ

ποιεῖσθαι σαφῶς εἰδῶς, ὅμως οὐκ ἀποκνῶ δεῖσθαι τε καὶ προτρέπειν. οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοὺς τε νῦν ὄντας Πελοποννησίους, ὧν τὰς τε ψυχὰς οἶδα γενναίας καὶ ἔμφρονας τὰ τε σώματα ῥωμαλέα, γυμνοὺς δὲ ἄλλως ὄπλων καὶ ἀγυμνάστους, τὸ μὲν τῇ τῶν βαρέων ἐπιστατῶν ὁμότητι καὶ ταῖς ἀπηνέσιν εἰσπράξεσι, τὸ δὲ τῇ κρατησάσῃ τοῦ γένους μαλακίᾳ τε καὶ βλακειᾳ. τούτους 5 τε οὖν τοὺς τε ἄλλοθεν ἐνταῦθα ἢ ἐκουσίως ἢ βίᾳ, ὡς εἴρηται, διὰ σοῦ μετοικήσοντας πάντας ἅμα γυμνάζειν οὐκ ἀμελήσεις καὶ πρὸς τοὺς ἀληθινούς ἀγῶνάς τε καὶ πολέμους στομοῦν καὶ ῥυθμίζειν. ἀλλ' ἀποδώσεις μὲν αὐτοῖς τὰ ὄπλα, κουφιεῖς δὲ τὰ βάρη καὶ τὰς ἀλόγους εἰσπράξεις, ἀναστήσεις δὲ καταπεπτωκότα αὐτοῖς τὰ φρονήματα καὶ τὴν ἀρχαίαν εὐγένειαν τῆς ψυχῆς 10 ἀποδώσεις. τό τε γεωργικόν τό τε στρατιωτικόν διακρίνας ἐν μέρει καὶ ὅσον μάχιμον ἀπὸ τοῦ εἰρηνικοῦ ἐκλεξάμενος, ἑκατέρῳ ἀποδώσεις τὰ ἴδια, μίαν τέχνην, ἐν ἐπιτήδευμα μετιέναι ἑκατέροις νομοθετήσας.

6. Καὶ γὰρ ἔστι μὲν τι φυσικόν, ἔστι δὲ γε καὶ διδακτὸν ἢ ἀνδρεία, καὶ οὐκ M 269 ἂν τις ἄνευ μαθήσεώς τε καὶ μελέτης πρὸς ἀνδρείαν ἐπίδοσις γένοιτο. ὅθεν 15 τοὺς τε εὐφυστέρους τοὺς τε ἀμβλυτέρους τὴν φύσιν, πάντας ὁμοίως ἐν οἷς ἂν ἀξιόλογοι βούλωνται γενέσθαι, ταῦτα καὶ μανθάνειν ἀνάγκη καὶ μελετᾶν. ὥσπερ οὖν Δημοσθένης, τί ἂν εἴη τῶν ἐν ῥητορικῇ πρῶτον πυνθανομένου τινός, ὑπόκρισις ἀπεκρίνατο· τί ἂν εἴη δεύτερον ἢ τρίτον, ταῦτ' ἀπεφήνατο, οὕτω καὶ τῶν ἐν πολεμικοῖς τὰ πρῶτα καὶ μέσα καὶ τελευταῖα οὐκ ἂν ἀπει- 20 κότως, μάθησις τε καὶ ἀσκήσις καὶ μελέτη εἰσὶν, ῥηθείη καὶ οὐδὲν ἄλλο, ὡς ἄνευ γε τούτων οὐδὲν συντελέσει τὸ τὴν ψυχὴν πρὸς τὰ δεινὰ ἐρρωμενεστέραν γίνεσθαι φύσει. καὶ δηλοῦσιν, ὅσα τῶν γενῶν τὰ μὲν τῇ γυμνασίᾳ, τὰ δὲ τῇ ῥαστώνῃ εἰς αὐτὰ τάναντία τοῖς προτέροις ἀπήχθησαν, ἢ ὅσα ἀνδρικότατα ἐν ἐνί τινι τῶν πολέμων εἶδει ὄντα ἐν τοῖς λοιποῖς διὰ τὸ μὴ ἐθίσαι οὐδὲν 25 ὅλως ἰσχύουσιν. Λακεδαιμόνιοι μὲν γὰρ ἄσπισι καὶ δόρασιν ἰσχύοντες ἐν πέλταις καὶ ἀκοντίοις οὐδενὸς ἀξιοὶ ἦσαν. Θρᾶκες δὲ πέλταις καὶ ἀκοντίοις κρατοῦντες τὸ μηδὲν ἦσαν, ἐν οἷς Λακεδαιμόνιοι ἐθαυμάζοντο. Σκύθαι δὲ τόξοις ὑπὲρ πάντας ἀνθρώπους εὐδοκιμοῦντες, ἐν οἷς Θρᾶκες ἢ Λακεδαιμόνιοι τὸ κράτος εἶχον, τούτων οὐδὲν διαχειρίζεσθαι ἤδεσαν. καὶ αὖ, ἵνα τᾶλλα 30 πλεῖστα ὄντα παρῶ παραδείγματα, Θηβαῖοι μὲν, Ἀγησιλάου συχνῶς ἐμβάλλοντος εἰς τὴν αὐτῶν καὶ κακοῦντος αὐτούς, καίτοι μὴ σφόδρα πολεμικοὶ πρότερον ὄντες, οὕτως ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ἐγυμνάσθησάν τε καὶ τὰ πολεμικὰ ἤσκησαν, ὥστε παραμικρὸν ἐλθεῖν καὶ αὐτὴν τὴν πανταχοῦ γῆς θαυμαζομένην Σπάρτην ἐλεῖν. Λυδοὶ δὲ, πολεμικώτατοι ὄντες, ὑπὸ Κύρου ἀφῆρη- 35 μένοι τὰ ὄπλα, ἑορταῖς τε καὶ πανηγύρεσιν ἐθισθέντες σχολάζειν, οὕτως ἐμαλακίσθησάν τε καὶ ἐσχαυνώθησαν, ὡς γυναικῶν μηδὲν διαφέρειν. τοσοῦτον ἢ γυμνασία καὶ ἢ ἀσκήσις δύναται ἢ τάναντία.

7. Διὰ παῦτα καὶ αὐτὸς τοὺς σαυτοῦ γυμνάσεις, ἀσκήσεις, διδάξεις τὰ τακτικά, τὰ πολεμικά, τὰ στρατιωτικά, καὶ οὕτως αὐτοὺς εἰς ἅπαντα ἔχων χρησί- 40

3 ῥωμαλέα] ῥωμαλαῖα M | 6 μετοικήσοντας *scripsi cum L* μετοικίσοντας M | 24 ῥαστώνῃ] ῥαστώνη L | 39 ἀσκήσεις M] L om.

μους μεγάλα δι' αὐτῶν ἀπεργάσθη. τῶν Πελοποννησίων κρατεῖς, τῶν Λακεδαιμονίων ἄρχεις. οἱ ὑπὸ Λυκούργου καὶ τῆς ἐκείνου νομοθεσίας, ὡς οἶδας, ἐκ παιδὸς γυμναζόμενοι τὴν Περσῶν ἐν μὲν Πλαταιαῖς ἐκ παρατάξεως κατηγωνίσαντο δύναμιν, ἐν δὲ Ἀσίᾳ μετ' Ἀγησιλάου διαβάντες εὐαρίθμητοι μετὰ 5 μεγάλου φρονήματος ἐτροπήσαντο. ὧν εἷς ἀνὴρ Ξάνθιππος, στρατηγὸς Καρχηδονίοις πεμφθεὶς, τὴν Ῥωμαίων ἀκμάζουσαν τότε συνέτριψε δύναμιν, καίτοι στρατηγοῦ αὐτῶν ἡγουμένου, τοῦ καρτερικωτάτου καὶ δικαιοτάτου ἀνδρῶν, Μάρκου Ἀτιλίου· ἄλλος αὖ Γούλιππος ἐν Σικελίᾳ τὸν ἀναρίθμητον Ἀθηναίων στόλον ἠφάνισεν· Βρασιδάς Χαλκιδεῖς, Ἀγησίλαος Αἰγυπτίους, 10 Λύσανδρος καὶ Καλλικρατίδας, ἄλλος ἄλλους τῶν ἐπικαλεσαμένων αὐτοὺς διεσώσαντο. οἱ Ἀθηναῖοις, πλεῖστον τῶν τότε δυναμένοις ἀνθρώπων, ὡς δεσπότης δούλοις ἐπέταττον. μετὰ τούτων ἡσκημένων καὶ γεγυμνασμένων παραταττόμενος καὶ αὐτὸς οὐδὲν ὅτι τῶν μεγάλων οὐ κατορθώσεις, τὴν Εὐρώπην ἐλευθερώσεις. τούτου γεγενημένου ἄλλος Ἀγησίλαος νέος μετὰ τῶν 15 νέων Λακεδαιμονίων, οὗς αὐτὸς ἀναπλάσεις, ἐπὶ τὴν Ἀσίαν διαβήσῃ τὴν πατρικὴν ἀποληψόμενος πᾶσαν ἀρχήν.

Οὐ δεῖ τὴν νῦν οὐσάν σοι καταφρονεῖν δύναμιν, οὐδ' ἀπελπίζειν τὰ μείζω. 8. οὐδὲν τῶν εἰς μέγα προβάντων δυνάμεως εὐθύς ἐξ ἀρχῆς μέγα ἦν ἢ εἰς μέγα προκέκοφεν, ἀλλ' ὥσπερ ταῖς τῶν ζώων γενέσασιν, οὕτω δὲ καὶ τοῖς πράγμα- 20 σιν ἀρχὴν, αὐξήσιν καὶ τελευτὴν ἔδωκεν ὁ Θεός. ἀπὸ μικροῦ πάντα ἡργμένα, μᾶλλον δ' ἀπὸ τοῦ μηδενὸς εἰς τὸ εἶναι στρωτόν παρηγμένα, εἶτα κατὰ μικρὸν εἰς ὅσον ἐνῆν ἠϋξήται τε καὶ ἐπέδωκεν. μνήσθητι Ἀλεξάνδρου, καὶ ἀπὸ πόσης ἡργμένος δυνάμεως ἐς ὅσον προκέκοφε. μὴ ἐπιλάθῃ τοῦ Κύρου, καὶ οἷς ἐκεῖνος M 269^v ἐπιτηδεύμασιν ἐκ μικρᾶς, ταπεινῆς τε καὶ δουλείας πάντων κρατοῦσαν τὴν 25 πατρίδα ἐπέδειξεν. αὐτὴ δὲ αὕτη ἡ πρεσβυτέρα Ῥώμη, ὅθεν σοι ταῦτα γράφω, οὐκ ὀλίγοις καὶ ἀγενέσιν ἐξ ἀρχῆς πολίταις, ποιμέσι τε καὶ λησταῖς οἰκισθεῖσα, ἐπὶ τὰ τῆς οἰκουμένης ἔσχατα τὴν ἡγεμονίαν ὠρίσατο; ὁ δὲ Σπαρτάκειος πόλεμος οὐκ ἀπὸ ἐβδομήκοντα ἡργμένος ἀνθρώπων ἐς πολλὰς ἠϋξήται μυριάδας καὶ τὴν γῆς καὶ θαλάττης ἄρχουσαν Ῥώμην ἐς τὸν περὶ ψυχῆς περιέστησε 30 κίνδυνον; ἀλλὰ τί μοι τῶν παλαιῶν; ὁ μὲν Τεμίρ ἐκεῖνος, ἀπὸ ληστοῦ καὶ νομάδος τῆς Περσῶν ἐπικρατήσας ἀρχῆς, ἐξήκοντα μυριάσι στρατοῦ — εἰσι δ' οἱ φασὶ καὶ ἑκατόν — κατὰ πάσης ἤλασεν Ἀσίας τε καὶ Συρίας καὶ τῶν παρακειμένων ἡμῖν Τούρκων πάντα κατακλύσας ὥσπερ τι βίαιον ῥεῦμα. αὐτοὶ δὲ οὗτοι οἱ νῦν ἡμῖν φεῦ ἐπιτάττοντες Τοῦρκοι, Ἕλλησι βάρβαροι, ἀπὸ σφόδρα 35 ὀλίγων καὶ τοῦ μηδενὸς τῇ ἡμετέρᾳ ἐπὶ τοσοῦτον ἠϋξήνται ἀμελείᾳ τε καὶ ῥαστώνῃ.

Φύσιν ἔχει πάντα τὰ πράγματα, θειότατε δέσποτα, ἐπιμελείᾳ μὲν καὶ 9. μελέτῃ καὶ εὐνομίᾳ αὐξεσθαί τε καὶ ἐπιδιδόναι, τοῖς δ' ἐναντίοις ἀπομαραίνεσθαί τε καὶ σβέννυσθαι. ταῦτα μᾶλλον ἐμοῦ οἶδας· ταῦτα παντός εἰσιν ἀλη-

5 ἐτροπήσαντο M ἐτροπώσαντο L | 8 ἀνδρῶν] ἀνθρώπων L | 8 Ἀτιλίου] Ἀττιλίου M | 10 K λικρατίδας *scripsi sec.* L Κρατίδης M | 11 τῶν *scripsi* τῶ M *item* L | 23 ἐπιλάθῃ M ἐπιλάθου *corr.* L | 24 δουλείας *scripsi* δούλης L] M? | 26 ἐξ ἀρχῆς *sec.* L ἐξαρχῆς M | 29 γῆς M γῆν L